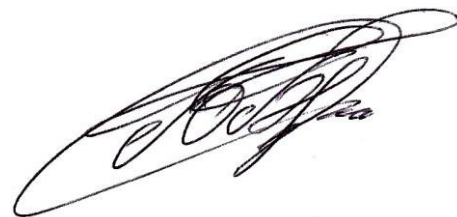

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА**

ГАНЬБА ОЛЕГ БОРИСОВИЧ

УДК 340.111.5:351.746.1(477)

**ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Івано-Франківськ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України

Науковий консультант

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Шутак Ілля Дмитрович,

Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила,
професор кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Бисага Юрій Михайлович,

Ужгородський національний університет,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства;

доктор юридичних наук, професор

Кельман Михайло Степанович,

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права;

доктор юридичних наук, професор

Єрмоленко Дмитро Олександрович,

Запорізький національний університет,
професор кафедри історії і теорії держави та права

Захист відбудеться «16» жовтня 2020 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.149.01 в Приватному вищому навчальному закладі Університеті Короля Данила за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35.

Автореферат розісланий «14» вересня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.П. Вівчарук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Нестабільність суспільно-політичної ситуації в Україні, посилення існуючих і виникнення нових загроз у сфері національної безпеки, перебування нашої держави у стані гібридної війни, а також прагнення її до євроатлантичної інтеграції потребує докорінної модернізації правового регулювання всіх видів правовідносин, зокрема і у сфері прикордонної безпеки. Така модернізація має відбуватися на основі удосконалення їх правової регламентації на всіх рівнях правотворчості та підвищення ефективності реалізації їх змісту.

Удосконалення нормативно-правової бази досліджуваної сфери правового регулювання здійснюється на основі норм Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, особливо тих, які прийняті після 20 лютого 2014 року – нормативно визначеної дати початку збройної агресії РФ проти України. Саме анексія АР Крим та м. Севастополя, а також окупація частини території Донецької та Луганської областей значно прискорили оновлення чинного законодавства у сфері національної безпеки України, норми якого закріплюють більш довершені теоретичні моделі правовідносин, на основі яких удосконалюються існуючі та формуються нові правові відносини, що відповідають європейським і світовим стандартам.

З урахуванням того, що військове протистояння на сході України набуло затяжного характеру, оскільки продовжується уже більше шести років, виникає потреба комплексного системного опрацювання проблем охорони та захисту державного кордону, а також удосконалення правовідносин, пов'язаних з їх вирішенням задля забезпечення прикордонної безпеки України.

До причин, що зумовлюють необхідність подальшого покращання якості правового регулювання, насамперед, охоронних і захисних правовідносин в умовах сьогодення, окрім викладених, також належать: втрата контролю над значною ділянкою державного кордону України з РФ; нагальна потреба ефективного забезпечення недоторканності й охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні; стан транскордонної злочинності, яка, пристосовуючись до заходів протидії правопорушенням, удосконалює у відповідь способи їх вчинення та маскування слідів; створення належних умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України тощо.

Окреслені причини викликають потребу ретельного, усебічного та системного дослідження проблем правових відносин на загальнотеоретичному рівні, починаючи з архаїчних відносин первісного суспільства. Адже саме загальнотеоретичний аналіз їх зародження, первинної сутності та призначення слугуватиме формуванню теоретичної та методологічної бази поглибленого осмислення правовідносин у сфері прикордонної безпеки на галузево-теоретичному та конкретно-практичному рівнях їх прояву в сучасних умовах.

Так, розв'язанню історико-правових і теоретичних проблем правовідносин на загальнотеоретичному рівні присвятили свої роботи такі науковці, як: М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, С. В. Бобровник, Ю. А. Ведерніков, В. М. Горшенєв, Ю. І. Гревцов, С. Д. Гусарєв, А. П. Дудін, О. С. Іоффе,

М. С. Кельман, С. Ф. Кечекян, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, М. М. Коркунов, В. В. Лазарєв, О. В. Малько, Л. Г. Матвєєва, М. І. Матузов, О. Г. Мурашин, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Р. О. Халфіна, О. І. Харитонова, Н. М. Хома, Л. С. Явич і багато інших дослідників.

Вагомий вклад у дослідження різноманітних аспектів життєдіяльності первісного суспільства, який слугував теоретичним підґрунтям в аналізі соціонормативного регулювання архаїчних відносин, внесли такі вчені, як: В. П. Алексєєв, Е. Аннерс, Р. Ф. Бартон, В. В. Бочаров, М. Гравітц, Г. Гурвич, В. Ю. Данілова, Х. М. Думанов, К. В. Кислюк, О. М. Кучер, Б. Маліновський, М. Мосс, В. С. Нерсєсянц, Р. Пенто, А. І. Першиц, Е. С. Хартленд та ін. Їх праці також поповнили теоретичну основу наших наукових пошуків.

Проблематику механізму правового регулювання, структурних елементів правових відносин і пов'язаних з ними правових явищ на загальнотеоретичному та галузевотеоретичному рівнях досліджували: А. О. Абрамова, С. С. Алексєєв, С. І. Архіпов, О. І. Баїк, О. Ю. Бакірова, Ю. П. Битяк, О. Г. Братель, А. П. Дудін, А. М. Завальний, Н. В. Заяць, В. Б. Ісаков, Г. В. Кикоть, Ю. В. Кривицький, О. М. Куракін, І. І. Митрофанов, В. В. Надьон, М. В. Разуваєв, О. М. Толочко, Є. О. Харитонов, О. М. Хохлова, К. В. Шундіков, Л. С. Явич, О. А. Явор та багато інших дослідників.

Варто зауважити, що особливу цінність в осмисленні специфіки правовідносин сфери прикордонної безпеки України для нас мають наукові праці третього конкретно-практичного рівня пізнання правовідносин та елементів їх складу в дотичних сферах правоохоронної та інших видів діяльності нашої держави, що матеріалізуються в конкретних видах суспільних зв'язків. Науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених зазначеного рівня представляють: В. А. Дерезь, А. М. Завальний, О. М. Калашник, М. І. Карпенко, І. Ф. Корж, А. М. Кучук, М. В. Лошицький, В. Г. Пилипчук, М. А. Погорецький, С. О. Погрібний, І. А. Сердюк, Г. П. Ситник, А. С. Спаський, О. В. Юриста та інші науковці.

Попри все, найбільш цінною теоретичною та методологічною базою для опрацювання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України як цілісного автономного явища з урахуванням перебування України у стані гібридної війни з РФ та інших суспільно-політичних реалій сьогодення є наукові праці різних дослідників, що стосуються проблематики практичної реалізації завдань, функцій і повноважень як Державної прикордонної служби України, так і прикордонних і правоохоронних органів зарубіжних країн. Окреслені наукові напрацювання представляють: О. В. Андрушко, О. Т. Басараб, В. В. Березенко, В. О. Білецький, О. І. Василенко, Р. Л. Гальчук, Ю. А. Дем'янюк, В. Л. Зьолка, М. І. Кабачинський, Л. Ю. Капітанчук, В. А. Кириленко, Д. А. Купрієнко, Ю. Б. Курилюк, І. П. Кушнір, Р. М. Ляшук, О. Г. Мельников, А. Ф. Мота, Б. О. Моця, О. В. Мякота, В. О. Назаренко, Т. Б. Ніколаєнко, С. А. Петреченко, В. В. Половніков, А. М. Притула, Н. А. Орловська, А. З. Сорока, С. О. Філіппов, О. М. Царенко, С. І. Царенко, О. Є. Цевельов та ін.

Проте, у наукових працях усіх названих нами вітчизняних і зарубіжних учених проблеми правовідносин у сфері прикордонної безпеки висвітлювалися фрагментарно, а тому їх дослідження носили опосередкований або однобічний характер. Відтак на сьогодні відсутні фундаментальні, системні монографічні або дисертаційні теоретико-

правові дослідження правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, починаючи з охоронно-захисних відносин додержавного суспільства та закінчуючи нинішнім часом їх регулювання та реалізації. Вищевикладене актуалізує наукове опрацювання зазначеної проблеми на рівні докторської дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає вимогам статті 3 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 року № 2623-III та узгоджується з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затвердженими на загальних зборах Національної академії правових наук України 3 березня 2016 року. Обраний напрям дослідження спрямований на реалізацію положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015; Военної доктрини України, затвердженої Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015; Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016; Стратегічного оборонного бюлетеня України, уведеного в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016; Стратегії розвитку Державної прикордонної служби, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1189-р; Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 687-р.

Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи «Механізм правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України: поняття та особливості» (219-0009 I), передбаченої планом наукової і науково-технічної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. До того ж окремі частини дисертаційного дослідження виконані в межах таких науково-дослідних робіт: «Правові аспекти застосування деліктної відповідальності у відносинах за участю персоналу Державної прикордонної служби України» (216-0003 I) та «Органи охорони державного кордону як суб'єкти приватноправових відносин» (218-0013 I).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексне теоретико-правове дослідження історичних, теоретичних і практичних аспектів правових відносин, особливостей їх прояву у сфері прикордонної безпеки України, а також окреслення на цій основі напрямків розвитку правової регламентації та шляхів і заходів підвищення ефективності реалізації їх змісту в досліджуваній сфері правового регулювання.

Реалізація визначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

- висвітлити стан наукового опрацювання проблематики правових відносин у сфері прикордонної безпеки України;
- обґрунтувати історичні та правові аспекти становлення та розвитку досліджуваних правових відносин;
- визначити методологічні засади дослідження правовідносин у сфері прикордонної безпеки України;
- проаналізувати поняття, характерні риси, структурні елементи та особливості механізму правового регулювання відносин у досліджуваній сфері;

- окреслити й аргументувати шляхи та засоби підвищення ефективності механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України;
- охарактеризувати сучасну інтерпретацію категорії «правові відносини» у юридичній науці;
- виокремити особливості правових відносин у сфері прикордонної безпеки України;
- розкрити поняття та сутність службових повноважень як форми реалізації змісту правовідносин персоналом Державної прикордонної служби України та інших органів сектору безпеки і оборони, визначити їх специфічні риси;
- проаналізувати юридичні факти як підстави виникнення, зміни, трансформації та припинення правових відносин;
- розглянути змістовне наповнення суб'єктів і об'єктів правовідносин у сфері прикордонної безпеки України та з'ясувати їх специфіку;
- охарактеризувати суб'єктивне юридичне право та суб'єктивний юридичний обов'язок як елементи змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки та визначити їх особливості;
- узагальнити критерії класифікації правових відносин та їх види, пропоновані сучасною наукою, а також виокремити додаткові критерії їх класифікації у досліджуваній сфері;
- розкрити сутнісні характеристики регулятивних, охоронних і захисних правовідносин у сфері прикордонної безпеки, їх взаємозумовленість та трансформацію;
- висвітлити сучасний стан правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки;
- проаналізувати зарубіжний досвід правової регламентації та реалізації досліджуваних правових відносин;
- окреслити й аргументувати напрямки удосконалення правової регламентації та шляхи і заходи підвищення ефективності реалізації змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Методи дослідження. Об'єктивність та повнота наукового пошуку, достовірність отриманих результатів, висновків та узагальнень забезпечувалася комплексом обраного методологічного інструментарію, зокрема принципів, наукових підходів і тривірневої системи методів наукового пізнання, комбінування яких зумовлено особливостями відповідних елементів предмета дослідження.

Так, з позицій діалектичного та системного підходів, з використанням методів структурно-функціонального аналізу, історичного, формально-логічного, спеціально-юридичного досліджувалися історичні та правові аспекти становлення правових відносин як загальнотеоретичної категорії та специфіка їх розвитку у сфері прикордонної безпеки (*підрозділи 1.2, 3.2*), стан наукового опрацювання проблематики правовідносин у різні історичні періоди, сучасні підходи до інтерпретації категорії «правові відносини» у юридичній науці (*підрозділи 1.1, 3.1*), а також сучасний стан

правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки (*підрозділ 5.1*). Поєднання порівняльно-правового, спеціально-юридичного, формально-логічного та структурно-функціонального методів з позицій системного та аксіологічного підходів сприяло дослідженню сутності механізму правового регулювання та механізму правового впливу, їх відмінностей, структури та специфіки зазначених механізмів і шляхів підвищення їх ефективності у сфері прикордонної безпеки (*підрозділи 2.1, 2.2, 2.3*), а також службових повноважень як форми реалізації змісту правовідносин у досліджуваній сфері та їх специфіки (*підрозділ 3.3*). Методи класифікації та групування у поєднанні зі щойно названими методами, базуючись на системному та синергетичному підходах, застосовані в ході диференціації та аналізу юридичних фактів, суб'єктів і об'єктів правових відносин, елементів змісту правовідносин (*підрозділи 3.4, 3.5, 3.6*). Щойно визначений набір методологічного інструментарію сприяв також дослідженню критеріїв класифікації правових відносин у сучасній правовій науці (*підрозділ 4.1*), виокремленню додаткових критеріїв такої класифікації та специфічних видів правовідносин у сфері прикордонної безпеки (*підрозділи 4.2 та 4.3*). Порівняльно-правовий аналіз, застосований з урахуванням принципу методологічного плюралізму та системності дозволив дослідити зарубіжний досвід правової регламентації та реалізації правовідносин у сфері прикордонної безпеки окремих розвинутих держав сучасного світу (*підрозділ 5.2*) та використати його у процесі окреслення та аргументування напрямків удосконалення правової регламентації та шляхів і заходів підвищення ефективності реалізації змісту правовідносин у зазначеній сфері України (*підрозділ 5.3*).

Нормативну основу дисертації склали Конституція України, закони та підзаконні акти України, нормативно-правові акти Європейського Союзу, законодавчі та інші акти суміжних з Україною держав, а також інших країн сучасного світу, що стосуються регулювання правових відносин у сфері прикордонної безпеки як України, так і зарубіжних держав. У роботі використані також історичні нормативно-правові джерела окремих країн, у яких висвітлюються досліджувані проблеми.

Емпіричну базу дослідження становлять: 1) узагальнені статистичні дані про підсумки оперативно-службової діяльності ДПСУ у 2015–2019 роках; 2) аналітичні дані внутрішнього дослідження рівня довіри персоналу ДПСУ до реформ і керівництва відомства, проведеного Центром стратегічних комунікацій «СтратКом Україна» у 2019 році; 3) результати анкетування 160 офіцерів ДПСУ – представників управління органів і підрозділів охорони державного кордону; 4) аналітичні дані проведеного за підтримки ЄС дослідження участі громад у забезпеченні правопорядку в Україні; 5) узагальнені статистичні дані про результати службової діяльності Митно-прикордонної служби США у 2017 та 2019 роках; 6) 26-річний досвід служби в Державній прикордонній службі України, з яких – 11 років практичного досвіду служби на керівних посадах в органах і підрозділах охорони державного кордону.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним фундаментальним науковим дослідженням правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, у якому аргументується їх становлення та розвиток ще в первісному суспільстві на основі мононорм архаїчного права; особливості їх подальшої трансформації у класові правовідносини позитивного юридичного права державно-організованого суспільства та сучасний стан їх

функціонування у сфері прикордонної безпеки України. У дисертації сформульовано низку концептуальних положень, висновків і узагальнень, які мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

- доведено, що зародження та розвиток правовідносин у сфері прикордонної безпеки бере свій початок з архаїчних відносин первісного суспільства, які регулювалися мононормами архаїчного права та були пов'язані з необхідністю охорони й захисту території компактного проживання відповідних племен і природних джерел забезпечення їх існування;

- обґрунтовано, що дослідження причин виникнення, зміни та припинення охоронно-захисних правовідносин варто починати з аналізу життєво значущих ситуацій додержавного суспільства – спонукальних факторів їх виникнення та трансформації, виявлення характерних рис таких ситуацій, що загалом дозволяє порівняти та відрізнити їх від сучасного розуміння юридичних фактів;

- встановлено, що суб'єктів архаїчних відносин як учасників охорони та захисту власної території з позицій сучасної науки можна охарактеризувати з допомогою виокремлення та аналізу їх загальних і спеціальних ознак, а також формулювання їх визначення, що слугувало підґрунтям окреслення специфічних ознак сучасних суб'єктів правовідносин сфери прикордонної безпеки та їх авторської дефініції;

- запропоновано сучасні суб'єкти досліджуваних правових відносин, окрім загальноновизнаних критеріїв, класифікувати за додатковими критеріями, які зумовлені специфікою сфери правового регулювання та їх спеціальним правовим статусом;

- обґрунтовано, що теоретична модель правовідносин, яка закладена в норму права, та реально втілювані у практичну діяльність конкретні правовідносини у формі службових повноважень не є тотожними, що підтверджується низкою викладених відмінностей;

- аргументовано, що розв'язання проблем диференціації сучасних правових відносин варто починати із запропонованих критеріїв класифікації архаїчних відносин первісного суспільства, що забезпечило гармонізацію переходу до характеристики загальних підстав класифікації сучасних правовідносин, а відтак і виокремлення додаткових критеріїв, у яких відображена специфіка досліджуваної сфери;

- сформульовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з метою втілення напрямків удосконалення правової регламентації та шляхів і заходів підвищення ефективності реалізації змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України;

удосконалено:

- теоретичне обґрунтування часу зародження правового регулювання, а відповідно і формування примітивного механізму його здійснення ще в умовах родового суспільства;

- наукові знання про механізм правового регулювання, його структуру з урахуванням специфіки функціонування, розмежування понять «ефективність правового регулювання» від «ефективності механізму правового регулювання», а також умови та шляхи підвищення такої ефективності у досліджуваній сфері;

– визначення правових відносин у сфері прикордонної безпеки України з урахуванням специфіки їх регламентації, особливостей статусу учасників та умов реалізації з урахуванням воєнно-політичної обстановки в державі;

– системний аналіз понятійно-категоріального апарату, що сприяло формулюванню уточнених дефініцій «прикордонна політика», «прикордонна сфера» та поглибленому розмежуванню понять «прикордонна безпека» та «безпека державного кордону»;

– концептуальні підходи до з'ясування відмінностей між охоронними та захисними правовідносинами, розуміння трансформаційних процесів між ними, що дозволило аргументувати пріоритетність ролі захисних правовідносин у забезпеченні прикордонної безпеки України в умовах сучасних викликів і загроз;

– положення про суб'єктний склад правових відносин, який охоплює низку послідовних заходів з позицій трьох тенденцій його еволюції (розширення, звуження суб'єктного складу та витіснення небажаних потенційних суб'єктів правових відносин);

набули подальшого розвитку:

– методологія дослідження правових відносин у сфері прикордонної безпеки, специфіка застосування методологічного інструментарію з урахуванням воєнних і політичних реалій сьогодення;

– визначення архаїчного права та його відмінностей від позитивного юридичного права, характерного державно-організованому класовому суспільству;

– базові засади розуміння службових повноважень військовослужбовців Державної прикордонної служби України як форми реалізації змісту правовідносин з урахуванням специфіки сфери прикордонної безпеки, виокремлення їх особливостей і відмежування від компетенції відповідних суб'єктів;

– системне осмислення специфіки, обсягу й ефективності реалізації суб'єктивного юридичного права та суб'єктивного юридичного обов'язку, які залежать від спеціального правового статусу військовослужбовця, обійманої посади, а також низки виокремлених умов, знайшло свій відбиток в авторських визначеннях елементів змісту правовідносин;

– визначення недоліків підзаконного правового регулювання у сфері прикордонної безпеки України, що сприяло окресленню низки вимог до його удосконалення та нейтралізації негативного впливу на правореалізаційну діяльність з боку деструктивних суб'єктів;

– суб'єктивні й об'єктивні фактори, аналіз яких сприяв удосконаленню існуючих та становленню нових, зумовлених потребами забезпечення прикордонної безпеки, правових відносин регулятивного, охоронного та захисного характеру, до яких, насамперед, належать: інформаційно-захисні, інженерно-технічні, оперативно-розшукові, інформаційно-аналітичні, авіаційні превентивно-охоронні, морські охоронно-захисні, земельні та фінансові правовідносини.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Усі сформульовані положення та висновки обґрунтовані на основі власних теоретичних і практичних досліджень.

У розділі під назвою «Окремі проблеми державного управління та шляхи й заходи його модернізації в зрізі сучасних реформ і військового протистояння на Сході України» колективної монографії «Процес модернізації системи державного

управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти», підготовленому спільно з Б. П. Ганьбою, автором особисто визначені причини та фактори економічного, політичного, організаційного й іншого характеру, які зумовлюють низьку ефективність державного управління владних структур сучасної України в зоні військового протистояння та прилеглих до неї територіях. У науковій статті «Особливості сучасної методології правових наукових досліджень», опублікованій у співавторстві з В. І. Мірошніченко, дисертантом особисто узагальнені особливості сучасної методології правових наукових досліджень у відомчому закладі вищої освіти – Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. У науковій статті «Правомірна поведінка персоналу Державної прикордонної служби України як засіб реалізації регулятивних та охоронних правовідносин у сфері забезпечення прикордонної безпеки», підготовленій спільно з М. В. Федорчуком, автором особисто окреслено роль та значення правомірної поведінки персоналу Державної прикордонної служби України як засобу реалізації регулятивних та охоронних правовідносин у сфері забезпечення прикордонної безпеки. У співавторстві з Р. М. Ляшуком опубліковані тези доповіді «Повага та дотримання прав і свобод людини як принцип діяльності органів охорони державного кордону України», у якій дисертантом проаналізовано особливості діяльності органів охорони державного кордону щодо забезпечення конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина з урахуванням специфіки їх завдань.

Окремі положення дисертації викладено в навчальному посібнику «Філософія права», підготовленому спільно з В. І. Мірошніченко та Л. А. Зборовською. Особистий внесок автора дисертації – розділ 6 «Юридична антропологія».

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, у дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертаційного дослідження застосовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції становлять науково-теоретичний і практичний інтерес й можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – для подальшої наукової розробки проблемних питань теорії правових відносин і практики їх реалізації в різних сферах правоохоронної діяльності (*акт про впровадження в освітній процес та науково-дослідну діяльність Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького від 4 травня 2020 року № 31/57; акт про впровадження у наукову роботу Національної академії внутрішніх справ від 18 травня 2020 року*);

– *навчальному процесі* – під час викладання теоретико-правових дисциплін, а також удосконалення навчально-методичних матеріалів для проведення навчальних занять (*акт про впровадження в освітній процес та науково-дослідну діяльність Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького від 4 травня 2020 року № 31/57; акт про впровадження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 18 травня 2020 року*);

– *нормотворчій діяльності* – для вдосконалення нормативно-правової бази з питань регулювання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України як на

законодавчому, так і на підзаконному рівні (*акт про впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 14 липня 2020 року № 04-27/12-2020/105280; акт про впровадження Адміністрації Державної прикордонної служби України від 18 червня 2020 року № 14/807*);

– *правозастосовній сфері* – для підвищення ефективності оперативно-службової діяльності органів і підрозділів Державної прикордонної служби України як учасників конкретних правовідносин (*акт про впровадження Адміністрації Державної прикордонної служби України від 18 червня 2020 року № 14/807; акт про впровадження Східного регіонального управління ДПСУ від 23 квітня 2020 року*);

– *правовиховній роботі* – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України (*акт про впровадження Східного регіонального управління ДПСУ від 23 квітня 2020 року*).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження, його основні положення та висновки обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права та приватноправових дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, а також оприлюднені на 16 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України» (м. Хмельницький, 2 листопада 2017 р.); «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 25 травня 2018 р.); «Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України» (м. Хмельницький, 15 листопада 2018 р.); «Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України» (м. Київ, 30 листопада 2018 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 1 березня 2019 р.); «Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід» (м. Київ, 16 травня 2019 р.); «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 р.); «Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку» (м. Острог, 14 червня 2019 р.); «Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи» (м. Одеса, 12–13 вересня 2019 р.); «Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку» (м. Київ, 4–5 жовтня 2019 р.); «Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин» (м. Харків, 4–5 жовтня 2019 р.); «Стан та перспективи розвитку адміністративного права України» (м. Одеса, 23 жовтня 2019 р.); «Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України» (м. Хмельницький, 22 листопада 2019 р.); «Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє» (м. Київ, 29 листопада 2019 р.); «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, 6 грудня 2019 р.); «Systematization of Ukrainian and European legislation in the realities of the modern world» (Arad, December 27–28, 2019).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 43 працях, серед яких одноосібна монографія, 2 розділи в колективних монографіях, 18 статей у наукових фахових виданнях України, 4 статті – у наукових періодичних

виданнях інших держав, 16 тез доповідей на науково-практичних конференціях, а також 2 праці, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації зумовлена предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що містять 18 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (606 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 547 сторінок, з них 412 – основного змісту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет та методологію дослідження; визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію та публікації за результатами дослідження, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Історіографія та методологічні засади дослідження проблеми» складається з трьох підрозділів, присвячених аналізу стану наукового опрацювання проблематики досліджуваних правових відносин, історико-правових аспектів їх становлення та методологічних засад дослідження.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукового опрацювання проблематики правових відносин у сфері прикордонної безпеки України»* з'ясовано стан дослідження правових відносин вітчизняними та зарубіжними науковцями на трьох рівнях їх пізнання: загальнотеоретичному, галузево-теоретичному та конкретно-практичному, починаючи з додержавного періоду їх функціонування як архаїчних відносин, що регулювалися мононормами архаїчного права.

Зазначено, що на загальнотеоретичному рівні дослідження правовідносин здійснюється в межах теорії права як найбільш об'ємної родової категорії, починаючи з витоків їх зародження у родовому суспільстві. На галузевому рівні (на адміністративно-правовому, кримінально-правовому, цивільно-правовому та ін.) досліджувані правовідносини опрацьовувались також на теоретичному рівні, проте в межах конкретних галузей залежно від їх видів і проявів у досліджуваній сфері. На конкретно-практичному рівні правовідносини досліджувалися з урахуванням специфіки сфери прикордонної безпеки в контексті правореалізаційної та правозастосовної практики військовослужбовців і працівників ДПСУ та інших органів сектору безпеки і оборони під час виконання ними службових завдань і реалізації функцій щодо забезпечення прикордонної безпеки України.

Викладено та проаналізовано низку основних наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених усіх трьох рівнів дослідження, які сформували історичну, загальнотеоретичну та методологічну базу опрацювання складових предмета дисертації. Окреслено доробок, насамперед монографічних і дисертаційних досліджень науковців ДПСУ та інших правоохоронних органів, що слугувало найбільш цінною науково-методичною та емпіричною основою пізнання специфіки правовідносин сфери прикордонної безпеки.

Проведений аналіз дозволив констатувати, що «правові відносини у сфері прикордонної безпеки України» як цілісна родова категорія всебічно, з історико-

правових і теоретико-правових засад у вітчизняній та зарубіжній науці деталізовано не досліджувалася.

У підрозділі 1.2 «Історико-правові аспекти становлення та розвитку правових відносин у досліджуваній сфері» обґрунтовується позиція щодо зародження правових відносин сфери прикордонної безпеки ще в додержавну епоху життєдіяльності первісного суспільства з нагальної потреби охорони та захисту меж території компактного проживання племені та природних джерел його існування.

Наголошується, що наявність у первісного соціуму власної засвоєної території було головною умовою належного існування як нинішніх, так і прийдешніх поколінь, тому їх охорона та захист була першочерговим найголовнішим завданням родового суспільства. Аргументовано, що такий захист також підлягав соціальній регуляції з допомогою мононорм архаїчного права, які встановлювали позитивні зобов'язання, організаційні процедури, заборони тощо з приводу регулювання архаїчних охоронно-захисних відносин.

Активізації розвитку таких відносин на території нинішньої України сприяло формування перших слов'янських державних утворень, які започаткували розбудову низки інженерно-охоронних споруд порубіжжя: змієвих валів, сторожових башт, міст-фортець, сигнальних веж тощо. Розвиток економіки та товарообміну сприяв започаткуванню митної справи, яка своєю чергою породила контрабанду, а відповідно й ускладнення як самих прикордонних відносин, так і їх правової регламентації з приводу підвищення якості охорони та захисту порубіжжя та інтересів держави.

Стверджується, що важливим фактором розвитку й удосконалення правового регулювання прикордонних відносин охоронно-захисного характеру сприяло прийняття у різні часи протягом декількох століть низки нормативно-правових актів, завдяки яким поступово удосконалювався механізм їх правового регулювання.

Акцентується увага на тому, що якісно нові підходи щодо розвитку та вдосконалення механізму правового регулювання відносин сфери прикордонної безпеки, що ґрунтувалися на європейських засадах і принципах, були започатковані тільки після розпаду СРСР та отримання Україною політичної незалежності. Узагальнення та аналіз історичних документів, наукових та інших джерел сприяли окресленню таких періодів еволюції правовідносин у сфері прикордонної безпеки на теренах сучасної України, як: додержавний період, державний період епохи феодалізму, період буржуазної державності, радянський період і період незалежної України. Ці періоди кардинально різняться між собою за змістом. Підкреслюється, що їх перебіг був нерівномірним, нелінійним, з характерними підйомами та спадами, застоями та руйнаціями, які зумовлювалися темпами й особливостями розвитку нашої держави.

У підрозділі також виокремлено та проаналізовано шість етапів становлення, розвитку правовідносин прикордонної безпеки та вдосконалення їх регламентації і реалізації змісту в період незалежної України. Наголошено, що на перебіг шостого етапу значно впливає стан гібридної війни, нав'язаної Україні з боку РФ, та прагнення нашої держави до євроатлантичної інтеграції, що суперечить інтересам Росії.

У підрозділі 1.3 «Методологічні засади дослідження правових відносин у сфері прикордонної безпеки» пропонується розгорнута характеристика методологічної бази дослідження, яка ґрунтується на системності та комплексності наукового пізнання з урахуванням особливостей політичних і воєнних реалій сьогодення в контексті

регулювання та реалізації правовідносин сфери прикордонної безпеки України. Зазначається, що підібраний набір методологічних засобів дослідження переслідував мету максимально повного пізнання специфічних ознак, очевидних і прихованих проблем правового регулювання досліджуваних відносин задля підвищення ефективності забезпечення прикордонної безпеки держави. Тому він охоплює прогресивні наукові підходи як вітчизняних, так і зарубіжних учених щодо методології правових наукових досліджень і практики регулювання відносин прикордонної безпеки сучасних провідних країн світу.

Під час обрання методологічного інструментарію були враховані такі фактори: а) нерозривність взаємозв'язку загальнонаукових, міжгалузевих і галузевих підходів, методів і принципів пізнання зазначених правовідносин; б) комплексність, багаторівневність, динамічність і різноваріантність їх прояву з урахуванням особливостей реалізації в умовах військового протистояння; в) визнання системоутворюючої ролі методологічних принципів проведеного дослідження; г) урахування досягнень європейської та світової науки, а також сприйняття стандартів НАТО та ЄС у пізнанні проблем досліджуваних правовідносин; д) визнання філософсько-правовою основою їх дослідження антропоцентричної парадигми, в ідейній основі якої стоїть людина з її потребами й інтересами.

Виходячи зі специфіки дослідження та викладених факторів, набір використаного методологічного інструментарію охоплює такі складові: принципи, наукові підходи та трирівневу систему методів наукового пізнання, що в комплексі та відповідному поєднанні сприяло повноті й об'єктивності дослідження.

Розділ 2 «Поняття, сутність, структура механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері прикордонної безпеки України та шляхи підвищення його ефективності» складається з трьох підрозділів. Він присвячений висвітленню поняття, характерних рис, структури механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері прикордонної безпеки та шляхів і засобів підвищення його ефективності в регулятивній діяльності.

У підрозділі 2.1 «Поняття та характерні риси механізму правового регулювання в контексті забезпечення прикордонної безпеки» проаналізовані існуючі дефініції і підходи до визначення правового регулювання та його механізму, пропонувані вітчизняними і зарубіжними науковцями різних часів.

З'ясовано, що правове регулювання в додержавну епоху існування родового суспільства здійснювалося з допомогою синкретичних мононорм архаїчного права, які реалізовувалися у формі обрядів, ритуалів, культів, міфів тощо.

Розглядаються відмінності між правовим регулюванням і правовим впливом як у загальнотеоретичному контексті, так і у сфері прикордонної безпеки. Акцентовано увагу на відмінностях між механізмом правового регулювання та механізмом правового впливу. Охарактеризовані загальні та спеціальні ознаки механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України, на підставі яких запропоновано його авторське визначення – це система правових взаємодіючих, взаємоузгоджених, у тому числі і конфіденційних засобів, передбачених нормами національного та міжнародного права, а також нормами угод із суміжними державами, з допомогою яких здійснюється упорядкування суспільних відносин (здебільшого за участі спеціальних суб'єктів) у прикордонному просторі України з

метою забезпечення її як національної безпеки загалом, так і прикордонної безпеки зокрема.

У підрозділі 2.2 «*Структурні елементи механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки та їх особливості*» здійснено аналіз двох наукових підходів: широкого та вузького, що стосуються визначення структури МПР та правових засобів, які її утворюють. Піддано конструктивній критиці позиції окремих науковців з приводу нелогічного віднесення до такої структури окремих правових засобів. Наголошено, що підставою включення їх до структури МПР має бути відповідність таких засобів певним властивостям, визначеним сучасною наукою.

Пропонується поділяти всі правові засоби, що складають структуру МПР відносин сфери прикордонної безпеки, на головні і допоміжні. При цьому до головних варто віднести норми права, правові відносини, правові акти, фактори (інструменти) дії права на правовідносини. Вони складають його ядро, основу. Допоміжні виконують додаткові, конкретизуючі функції у правовому регулюванні, тому до них належить решта правових засобів, що не ввійшли до першої групи: юридичні факти, суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, нормативно-правові акти тощо. Вони виступають складовими елементами головних правових засобів.

Піддано аргументованій критиці спроби окремих науковців поділити МПР на окремі стадії. Доведено, що МПР є системою правових засобів, набором комплексного інструментарію, який на стадії поділити неможливо.

На основі аналізу існуючих визначень предмета правового регулювання викладена позиція автора щодо згаданої категорії з урахуванням специфіки сфери прикордонної безпеки. Висвітлено особливості прояву головних і додаткових правових засобів як елементів структури МПР у сфері прикордонної безпеки.

У підрозділі 2.3 «*Шляхи та засоби підвищення ефективності механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України*» розглянуто категорію «ефективність» у різних трактуваннях, підкреслено її комплексну сутність, яка поєднує різні види ефективності правової діяльності. Зазначено, що науковці більше уваги приділяють дослідженню ефективності правового регулювання, оминаючи увагою ефективність його механізму, хоча зазначені поняття не є тотожними, про що свідчать викладені відмінності між ними.

Обґрунтовано потребу висвітлення ефективності МПР як у юридичному, так і в соціальному аспектах, проаналізовані критерії забезпечення такої ефективності, виокремлені вітчизняними та зарубіжними науковцями. Запропоновано додаткові критерії та умови підвищення ефективності МПР досліджуваних правовідносин.

Сформульовано авторське визначення ефективності МПР відносин у сфері прикордонної безпеки України, під якою розуміється взята в єдності й узагальнена як єдине ціле ефективність головних і допоміжних його правових засобів, з допомогою яких забезпечується якісний спеціально-юридичний вплив на правові відносини прикордонного простору України, завдяки чому досягається соціально корисний результат щодо забезпечення прикордонної безпеки та створюються правові умови задля відновлення територіальної цілісності України. У підсумку окреслені конкретні шляхи її підвищення, у яких враховано сучасні політичні, економічні та воєнні реалії, а також специфіку регулювання правовідносин досліджуваної сфери.

Розділ 3 «Загальнотеоретична характеристика правових відносин у сфері прикордонної безпеки України» складається з шести підрозділів. Він присвячений висвітленню сучасної інтерпретації категорії «правові відносини» у юридичній науці, їх особливостей у сфері прикордонної безпеки, характеристиці службових повноважень як форми реалізації змісту конкретних правовідносин, юридичних фактів як підстав їх виникнення та трансформації, суб'єктів і об'єктів таких правовідносин, специфіки їх прояву у досліджуваній сфері, а також особливостей складових елементів змісту правових відносин.

У підрозділі 3.1 «Сучасна інтерпретація категорії «правові відносини» у юридичній науці» проаналізовано й аргументовано позицію, що дослідження концепції правових відносин у загальнотеоретичному аспекті варто починати з витоків їх зародження в додержавну епоху панування архаїчного права, яке завдяки власним синкретичним мононормам породжувало архаїчні відносини родового суспільства. При цьому наголошено, що зазначену позицію визнають далеко не всі як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, проте кількість її прибічників поступово збільшується. Вони називають таке право, окрім архаїчного, «звичаєвим», «примирювальним», «примітивним», «традиційним» тощо. Характеризуючи у власному баченні його призначення, місце та роль, засоби забезпечення, форми існування у родовому суспільстві, вони тим самим позбавляють мононорму статусу самостійного соціонормативного регулятора відносин первісного суспільства. Поділяючи викладену позицію та завдяки осмисленню існуючих поглядів, запропоноване авторське визначення архаїчного права, під яким варто розуміти перший в історії людства самостійний тип права недиференційованого на антагоністичні класи соціуму, яке виражало волю й захищало інтереси та потреби максимальної більшості його членів, спираючись на публічний авторитет і суспільне визнання, і регулювало архаїчні відносини протягом тривалого часу в додержавну епоху життєдіяльності людської спільноти. Окреслено його відмінності від позитивного юридичного права, джерелом походження якого є держава. Наголошено, що визнання факту існування архаїчного права у родовому суспільстві докорінно змінює часові межі виникнення правовідносин і логічно приводить до визнання існування архаїчних відносин як результату реалізації мононорм. Відстежено та проаналізовано характерні ознаки мононорм та їх співвідношення з архаїчними відносинами. При цьому охарактеризовані основні форми втілення мононорм і засоби забезпечення їх реалізації. З'ясовано, що свідомістю безпосереднього учасника архаїчних відносин мононорма і самі відносини не розмежовувалися, а сприймалися як єдине ціле.

Архаїчні відносини у зв'язку з початком занепаду первісного суспільства та правові відносини, породжені нормами позитивного юридичного права, тривалий час існували паралельно і лише поступово, еволюційним шляхом, перші зусиллями держави були витіснені з праворегулятивної практики.

Проаналізовані основні періоди розвитку теорії правовідносин, виокремлені вітчизняними та зарубіжними науковцями, починаючи з римського права і закінчуючи сучасним станом їх дослідження. Висвітлені упущення існуючої періодизації та запропоновано розширення її часових меж. Піддано критиці радянську позитивізацію вчення про правовідносини та підкреслено її руйнаційно-

гальмівний характер, а також наслідки. Охарактеризовані спроби радянської науки пристосувати наукові досягнення дореволюційних часів і здобутків тогочасної зарубіжної науки до соціалістичного вчення про правовідносини. Відстежено позитивні зміни у пізнанні правовідносин та розвитку методології їх дослідження у постсталінський період та у часи перебудови (1985–1991 рр.), аж до розпаду СРСР.

Акцентовано увагу, що на зламі століть і до нині основна увага в дослідженні правовідносин приділяється опрацюванню елементів їх структури та змісту, специфіки галузевих правовідносин, проблем співвідношення їх з нормами права, особливостей правового регулювання та їх проявів у спеціальних вузьких сферах правоохоронної та іншої діяльності держави.

З отриманням Україною політичної незалежності вчення про правовідносини стало розвиватися з плюралістичних позицій на національному ґрунті з урахуванням надбань та особливостей національної правової культури в руслі світової науки. Наголошено, що й до сьогодні у правовій науці не існує єдино визнаного підходу щодо трактування правовідносин і складових елементів їх структури, тому вони розглядаються в різних ракурсах пізнання: як комунікативні соціальні відносини; як передбачене нормою права ідеологічне відношення; як правова форма соціальної взаємодії; як теоретична модель поведінки; як свідомо вольові суспільні відносини та ін. Висвітлені загальні ознаки публічних адміністративно-правових відносин та окреслено їх особливості в контексті специфіки правового регулювання відносин сфери прикордонної безпеки України.

У підрозділі 3.2 «*Специфіка правових відносин у сфері прикордонної безпеки України*» аргументовано потребу проникнення в сутність та упорядкування основних складових понятійно-категоріального апарату з метою з'ясування їх сутності та призначення, меж дії задля чіткого розмежування, а також правильного й об'єктивного дослідження специфіки правовідносин у сфері прикордонної безпеки. До таких складових належать поняття: «безпека державного кордону», «прикордонна безпека», «прикордонна політика», «прикордонна сфера», «прикордонний простір» тощо. Здійснено аналіз їх основних дефініцій, пропонованих вітчизняними та зарубіжними науковцями, на основі чого окреслені відмінності між категоріями «прикордонна безпека» та «безпека державного кордону». Сформульовані авторські визначення прикордонної політики та прикордонної сфери.

Проаналізовані поняття та сутність правових відносин у сфері прикордонної безпеки, зміст яких реалізується в оперативно-службовій діяльності ДПСУ та інших органів сектору безпеки і оборони. На підставі зазначеного аналізу констатовано, що правовідносини досліджуваної сфери є переважно публічними адміністративно-правовими відносинами, що характеризуються низкою загальних і спеціальних ознак, виокремлених науковцями, проте правові відносини у сфері прикордонної безпеки характеризуються ще й додатковими специфічними ознаками, зумовленими їх охоронно-захисним характером, спрямованим на забезпечення публічних і приватних інтересів особи, суспільства та держави. Це дозволило відмежувати досліджувані правовідносини від публічних адміністративно-правових відносин інших сфер правоохоронної діяльності держави. Запропоноване авторське визначення правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

У підрозділі 3.3 «Службові повноваження як форма реалізації змісту правовідносин персоналом Державної прикордонної служби України та інших органів сектору безпеки і оборони» розглянуто низку визначень службових повноважень, викладених сучасними науковцями. Наголошено, що саме завдяки службовим повноваженням посадові особи ДПСУ реалізують зміст конкретних правових відносин. Установлено, що службовими повноваженнями персоналу ДПСУ є встановлена в нормах законів та інших нормативно-правових актів система кореспондуючих прав і обов'язків, які через їх взаємозумовленість виступають як правообов'язки конкретних суб'єктів правовідносин у сфері прикордонної безпеки України, потреба якісного виконання яких у зв'язку з посиленням викликів і загроз, процесами реформування в ДПСУ постійно зростає, оскільки створення нових і підвищення ефективності діючих органів спричиняє розширення та удосконалення існуючих, а також закріплення нових службових повноважень їх посадових осіб.

Окреслено відмінності між службовими повноваженнями та компетенцією, відстежено залежність між обсягом службових повноважень відповідних органів і посадових осіб та межами їх компетенції. Підкреслено, що невиправдане розширення обсягу компетенції певного суб'єкта ДПСУ спричиняє дублювання службових повноважень інших суб'єктів, а звуження – тягне за собою бездіяльність, штучне обмеження їх функціональних прав і обов'язків тощо.

Запропоновано перелік специфічних ознак службових повноважень суб'єктів забезпечення прикордонної безпеки, які виявляються в реалізації змісту конкретних правовідносин під час виконання завдань відповідним органом чи посадовою особою.

Здійснено аналіз службових повноважень усіх чотирьох рівнів системи управління ДПСУ як суб'єктів забезпечення прикордонної безпеки: Адміністрації Держприкордонслужби, регіональних управлінь, органів охорони державного кордону та відділів прикордонної служби, посадові особи яких одночасно виступають потенційними учасниками правовідносин зазначених рівнів. Наголошено, що найбільшим обсягом службових повноважень наділений перший рівень суб'єктів ДПСУ, завдяки яким ними реалізуються основні політичні, координаційні, організаційно-розпорядчі, нормотворчі, контролюючі та інші базові правовідносини. У суб'єктів 2, 3 і 4-го рівнів їх обсяг дещо звужений відповідно до їх статусу, що висвітлюється у наведених відмінностях обсягів службових повноважень суб'єктів усіх чотирьох рівнів системи управління ДПСУ. Разом з тим констатовано, що основний тягар у реалізації змісту регулятивних, охоронних і захисних правовідносин припадає на суб'єктів 4-го рівня.

У підрозділі 3.4 «Юридичні факти як підстави виникнення, зміни, трансформації та припинення правових відносин у сфері прикордонної безпеки України» здійснено загальнотеоретичну характеристику місця, ролі та значення юридичних фактів у праворегулятивних процесах суспільств різних історичних періодів і безпосередньо у МПР відносин сфери прикордонної безпеки сучасної України.

Доведено, що вже в родовому суспільстві архаїчні відносини виникали та припинялися не спонтанно, а відповідно до певних життєвих ситуацій суб'єктивного або об'єктивного походження, які виступали їх першопричинами.

Виокремлено характерні риси таких життєвих ситуацій і обґрунтовано потребу їх вивчення як початкового етапу становлення сучасних юридичних фактів.

Проаналізовані наукові визначення та загальні ознаки юридичних фактів різних історичних періодів розвитку наукової думки. Аргументовано, що юридичні факти, які мають місце у сфері прикордонної безпеки, характеризуються низкою спеціальних ознак, у яких виявляється специфіка породжуваних ними правовідносин. Охарактеризовані класичні та запропоновані додаткові критерії класифікації юридичних фактів, у яких віддзеркалюються особливості правового регулювання відносин досліджуваної сфери з урахуванням фактора гібридної війни та інших воєнно-політичних і економічних реалій сьогодення.

Підкреслено, що значний масив згаданих юридичних фактів представлений неправомірними діями фізичних осіб, які спричиняють виникнення охоронних і захисних правовідносин, що підтверджено статистичними даними про підсумки оперативно-службової діяльності ДПСУ.

Висвітлено специфіку окремих цивільно-правових, господарсько-правових, трудових, сімейних та інших галузевих юридичних фактів, які епізодично виникають і застосовуються у праворегулятивній практиці сфери прикордонної безпеки. Констатовано появу нових правомірних юридичних фактів, зумовлених реформуванням ДПСУ та вдосконаленням процесу реалізації її прикордонної політики.

У підрозділі 3.5 «Суб'єкти та об'єкти правовідносин досліджуваної сфери та їх специфіка» обґрунтовано позицію, згідно з якою дослідження суб'єктного складу сучасних правовідносин сфери прикордонної безпеки варто починати з проблем зародження та становлення суб'єктів охорони та захисту власної території проживання та природних джерел життєдіяльності первісного соціуму в умовах родового суспільства. Окреслено загальні та специфічні ознаки суб'єктів архаїчних відносин, завдяки узагальненню яких запропоновано їх авторське визначення.

Відстежено та проаналізовано еволюцію теорії суб'єктного складу правовідносин та її головних понять: «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин», «учасник правовідносин», виокремлені відмінності між ними в контексті специфіки правовідносин досліджуваної сфери. Висвітлено сутнісні ознаки зазначених суб'єктів, на підставі яких сформульовано їх авторське визначення. Зокрема суб'єктами правових відносин є учасники, які володіють спеціальною правосуб'єктністю, викликаною потребами належного забезпечення прикордонної безпеки і які реалізують свої суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки у формі службових повноважень, переслідуючи мету забезпечення, насамперед, державних, а також суспільних та індивідуальних інтересів. Охарактеризовані елементи правосуб'єктності досліджуваних учасників і виділені їх особливості, зумовлені спеціальним статусом військовослужбовців ДПСУ тощо.

Викладені та критично оцінені наукові підходи щодо класифікації суб'єктів правовідносин різних сфер правоохоронної діяльності держави, запропоновані додаткові критерії їх класифікації з урахуванням специфіки досліджуваних відносин, а саме: залежно від місця, ролі та субординаційної підпорядкованості в системі органів державної влади; залежно від ролі та виду юридично значущої поведінки.

На основі аналізу наукових та нормативно-правових джерел пропонується власна дефініція об'єкта правовідносин сфери прикордонної безпеки України, під яким варто розуміти конкретні блага матеріального та нематеріального світу, в основі яких лежать закріплені в нормах чинного законодавства публічні і приватні інтереси, з приводу яких учасники правовідносин вступають у конкретні зв'язки завдяки реалізації своїх суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків у формі службових повноважень військовослужбовців і працівників ДПСУ та інших органів з метою належної їх охорони.

У підрозділі 3.6 «Суб'єктивне юридичне право та суб'єктивний юридичний обов'язок як елементи змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки та їх особливості» констатовано, що зміст правовідносин є способом взаємного зв'язку між їх учасниками завдяки реалізації ними своїх взаємокореспондуючих суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків у формі службових повноважень конкретних суб'єктів з метою охорони та захисту публічних і приватних інтересів.

Аргументовано позицію, що проблеми елементів змісту сучасних правовідносин варто досліджувати з правообов'язків учасників архаїчних відносин, які їх свідомістю не розмежовувалися, а сприймалися як єдине ціле.

Здійснено аналіз багатовекторних визначень елементів змісту правовідносин та обґрунтовано позицію щодо виділення в ньому окремими науковцями юридичної, фактичної та вольової складової, висловлено власну позицію щодо зазначених проблем. Охарактеризовані загальні та спеціальні ознаки суб'єктивного юридичного права та суб'єктивного юридичного обов'язку з урахуванням специфіки змісту правовідносин досліджуваної сфери, завдяки узагальненню яких запропоновано авторські визначення таких понять. Так, суб'єктивне юридичне право – це надана юридичними нормами праводієдатному суб'єкту у формі службових повноважень, чітко деталізована законом міра можливої (дозволеної) поведінки уповноваженого учасника правовідносин сфери прикордонної безпеки з метою задоволення публічних і приватних інтересів їх учасників, яка забезпечена кореспондуючим обов'язком зобов'язаної сторони та гарантована державою. Суб'єктивний юридичний обов'язок – це надана юридичними нормами праводієдатному спеціальному учаснику правовідносин сфери прикордонної безпеки у формі службових повноважень міра необхідної (належної) поведінки зобов'язаного суб'єкта, реалізація якої забезпечується можливістю застосування легального примусу з метою охорони державних, суспільних та індивідуальних інтересів. Відстежено залежність елементів змісту досліджуваних правовідносин від спеціального статусу військовослужбовця, який може доповнювати або обмежувати його загальний правовий статус. Окреслені умови ефективності реалізації змісту правовідносин суб'єктами ДПСУ та інших органів сектору безпеки й оборони у сфері прикордонної безпеки України.

Виокремлені відмінності між теоретичною моделлю правовідносин, закладеною в норму права та реально втілюваними в практичну діяльність конкретними правовідносинами, що формуються в процесі реалізації їх змісту, а саме: а) така модель є ідеальною конструкцією, сформованою правотворчим органом, а реально діючі правовідносини – це приведена в рух модель, реалізована

у правових зв'язках конкретних учасників; б) вона є статичним явищем, нереалізованою можливістю, а завдяки впровадженню у практику стає динамічною категорією, яка втілюється в життя задля досягнення мети правового регулювання; в) зазначена модель стосується не учасників правовідносин, а суб'єктів права, які мають можливість у перспективі трансформуватися у таких учасників за умови виникнення з ними правових відносин на основі конкретних юридичних фактів; г) теоретична модель представлена ідеалом, який бажає бачити правотворчий орган у реальних правових зв'язках, а вже втілені правовідносини – це те, що маємо, тобто кінцевий результат їх реалізації; д) такий ідеал (теоретична модель правовідносин) у процесі її реалізації інколи позбавляється досконалості, оскільки зустрічаються наявні відступи від неї в реальному житті; е) вона не має конкретних адресатів, оскільки стосується певних суб'єктів права загалом, які ще не стали її реалізаторами, а реальні відносини втілюються у правову дійсність спільними зусиллями відповідних учасників як уповноважених, так і зобов'язаних суб'єктів.

Критично проаналізовані тричленний та чотиричленний наукові підходи щодо визначення структури обох елементів змісту правових відносин, обґрунтовано власну позицію щодо їх трактування та адаптації стосовно змісту елементів правовідносин у сфері прикордонної безпеки України.

Розділ 4 «Класифікація правових відносин у сфері прикордонної безпеки України» складається з трьох підрозділів, у яких досліджені загальнотеоретичні та спеціальні критерії класифікації правовідносин та охарактеризовані їх конкретні види, породжувані такими критеріями.

У підрозділі 4.1 «Критерії класифікації правовідносин та їх види у сучасній правовій науці» розглянуті основні підходи та критерії класифікації правовідносин, пропонувані загальнотеоретичною та галузевими науками, що сприяло більш глибокому пізнанню їх видових ознак та осягненню прихованих невивчених сторін.

Доведено, що вчення про класифікацію правовідносин варто віддалити у часових межах і починати з класифікації архаїчних відносин первісного суспільства, у зв'язку з чим запропоновані власні критерії їх поділу. Акцентовано увагу, що значна кількість правовідносин у сфері прикордонної безпеки у зв'язку з ускладненням правового регулювання носить комплексний характер, що відрізняє їх від простих правовідносин зазначеної сфери.

У підрозділі 4.2 «Додаткові критерії класифікації досліджуваних правових відносин та їх специфічні види» здійснено аналіз низки існуючих і нових правовідносин, виникнення та розвиток яких зумовлений прискореним оновленням та удосконаленням чинного законодавства досліджуваної сфери, а також посиленням наявних викликів і загроз, спричинених фактором гібридної війни Росії проти України. Вивчено пропонувані окремими науковцями критерії класифікації галузевих правовідносин, що мають дотичне відношення до предмета дисертаційного дослідження. Запропоновані також власні критерії їх класифікації, зокрема: 1) за буттям у часі; 2) залежно від стану втілення в життя змісту правовідносин; 3) за ступенем відкритості для суспільства; 4) за ступенем значущості для прикордонної безпеки; 5) залежно від умов та обстановки реалізації їх змісту; 6) за вектором спрямування реалізації. Охарактеризовано конкретні види правовідносин, породжуваних щойно викладеними критеріями.

Окреслено низку факторів, які впливають на стан реалізації охоронних і захисних правовідносин у сфері прикордонної безпеки України, а саме: а) швидке скорочення часу пересування загроз у просторі; б) збільшення ризиків інтернаціонального рівня (міжнародний тероризм, транскордонна та транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, торгівля людьми тощо); в) поява ризиків з характеристиками неочікуваності, непередбачуваності та таких, які несуть руйнівну дію; г) загальна мобільність їх носіїв, що активно сприяє раптовому виникненню небезпек і змінює значення національних кордонів тощо.

У підрозділі 4.3 *«Регулятивні, охоронні та захисні правовідносини у сфері прикордонної безпеки, їх взаємозумовленість та трансформація»* обґрунтовано нагальність дослідження та удосконалення регулятивних, охоронних і захисних правовідносин, що спричинено збройною агресією РФ щодо України та потребою у зв'язку з цим постійної відсічі і стримування ворога у воєнному протистоянні на сході держави, підвищення ефективності охорони та захисту державного кордону тощо.

Науково аргументований поділ правовідносин залежно від функцій права та характеру їх змісту на три види: регулятивні, охоронні та захисні, що є повнішим і точнішим, ніж поділ їх тільки на регулятивні та охоронні, де захисні правовідносини «поглинаються» охоронними. Критично проаналізовані позиції вчених-теоретиків та представників галузевих наук щодо трактування поняття, сутності, особливостей та інших проблем досліджуваних видів правовідносин у різних сферах правоохоронної діяльності України.

На основі аналізу наукових джерел і норм чинного законодавства сформульовані авторські визначення регулятивних, охоронних і захисних правовідносин з урахуванням їх специфіки. Так, регулятивні правовідносини у сфері прикордонної безпеки України – це урегульовані нормами права відкритого або закритого типу суспільні відносини, один з учасників яких – військовослужбовець або працівник, наділений державно-владними повноваженнями, здійснює їх разом з іншим учасником у вигляді правомірної поведінки як публічно, так і конфіденційно у виконавчо-розпорядчій діяльності ДПСУ та які виникають і реалізуються за згодою сторін або за ініціативою лише уповноваженого суб'єкта. Охоронними правовідносинами у сфері прикордонної безпеки України є урегульовані охоронними нормами права відкритого або закритого типу суспільні відносини, що реалізуються спеціальними суб'єктами – військовослужбовцями та працівниками ДПСУ та інших органів з метою превенції правопорушень шляхом застосування попереджувальних, запобіжних заходів профілактичного характеру. Під захисними правовідносинами у сфері прикордонної безпеки України варто розуміти виникаючі на підставі фактів протиправної поведінки або в результаті трансформації охоронних правовідносин суспільні відносини за участю спеціальних суб'єктів – військовослужбовців і працівників ДПСУ та інших органів, що реалізуються здебільшого колективно завдяки застосуванню легального примусу: фізичної сили, спеціальних засобів, зброї, а інколи – бойової техніки, метою яких є притягнення до юридичної відповідальності винних осіб.

Розглянуті фактори, що сприяють активному поширенню останніми роками окреслених видів правовідносин у сфері прикордонної безпеки України. Охарактеризовані різні наукові погляди щодо їх класифікації, а також виділені відмінності охоронних відносин від регулятивних і захисних від охоронних. Виокремлені характерні риси й особливості охоронних і захисних правовідносин, обґрунтовано можливість трансформації регулятивних відносин в охоронні, а охоронних – у захисні. Запропоновані власні додаткові критерії класифікації захисних правовідносин з урахуванням специфіки правового регулювання у сфері прикордонної безпеки України.

Розділ 5 «Перспективи розвитку правової регламентації та підвищення ефективності реалізації змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано сучасний стан правового регулювання відносин сфери прикордонної безпеки та на підставі узагальнення зарубіжного досвіду визначені напрямки удосконалення правової регламентації, а також шляхи і заходи підвищення ефективності реалізації змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки України.

У підрозділі 5.1 «Сучасний стан правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки» висвітлено сучасний стан правового регулювання досліджуваних відносин з позицій чотирьох рівнів: міжнародного; конституційно-законодавчого; підзаконного; підзаконного відомчого. Наголошено, що деталізованому аналізу мають підлягати, насамперед, нормативно-правові акти, прийняті після 20 лютого 2014 року – нормативно визначеної дати початку збройної агресії Росії проти України, оскільки саме в них наочно відображені особливості правового регулювання досліджуваних правовідносин. Викладені особливості основних положень нормативно-правових актів кожного з наведених рівнів правового регулювання. Акцентовано, що міжнародний і конституційно-законодавчий рівні регулювання посідають головне місце, оскільки їх об'єктами виступають найвагоміші інтереси особи, суспільства та держави. Виокремлені спільні риси законодавчих актів регулювання правовідносин у сфері прикордонної безпеки, з'ясовані їх недоліки та напрямки оновлення нормативно-правової бази.

Окреслено низку упущень підзаконного рівня правового регулювання, а також визначені конкретні вимоги, дотримання яких сприятиме його удосконаленню та підвищенню ефективності.

У підрозділі 5.2 «Зарубіжний досвід правової регламентації та реалізації правових відносин у досліджуваній сфері» підкреслено, що в умовах посилення ризиків, викликів і загроз у сфері прикордонної безпеки, військового протистояння, зумовленого гібридною війною, значно зростає потреба накопичення та вивчення досвіду передових країн світу щодо удосконалення існуючих і формування нових механізмів якісного регулювання відносин із забезпечення як національної, так і колективної прикордонної безпеки європейських і світових держав. Здійснено аналіз сучасного стану нормативно-правової бази й особливостей правового регулювання відносин колективної прикордонної безпеки країн ЄС, окремих світових, а також суміжних з Україною держав.

Вивчено досвід країн Балтії в реалізації та удосконаленні інформаційних відносин в ідеологічному протистоянні з РФ. Висвітлені загальний стан, здобутки

та упущення України в інформаційній війні з РФ та успіхи у витісненні регресивних ідеологічних відносин з українського інформаційного простору.

Наголошено, що в міжнародній практиці удосконалення реалізації регулятивних, охоронних та захисних правовідносин із забезпечення як національної, так і колективної прикордонної безпеки здійснюється шляхом якісного інженерно-технічного облаштування охорони державного кордону, повноцінного інформаційного забезпечення службової діяльності персоналу, підвищення його професійної підготовки, розвитку авіації та морської охорони, ефективного запровадження у практичну діяльність Стратегії інтегрованого управління кордонами, програм міжнародного співробітництва тощо.

Аналіз наукових і нормативно-правових джерел сприяв виокремленню та характеристиці трьох підходів забезпечення прикордонної безпеки сучасних держав, а саме: національно-автономного; міжнародно-колективного; міжнародно-інтеграційного. Обґрунтовано переваги колективних міжнародних підходів. Узагальнено низку особливостей регулювання та реалізації правовідносин у європейському та світовому прикордонному просторі.

У підрозділі 5.3 «Напрямки удосконалення правової регламентації та шляхи і заходи підвищення ефективності реалізації змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки України» акцентується, що у сучасній науці відсутня єдність щодо однозначного визначення таких напрямків, а тому проаналізовані окремі пропозиції науковців щодо їх формулювання. Автором запропоновані напрямки удосконалення правової регламентації досліджуваних відносин. Констатовано, що найбільш актуальним із них на сьогодні є розробка механізмів ефективної протидії застосуванню РФ «активних заходів» негативного впливу на внутрішню та зовнішню політику України, який призводить до руйнації усталеної системи правовідносин, у тому числі і у сфері прикордонної безпеки. Розглянуто низку визначень «активних заходів» та легальних і нелегальних методів їх реалізації. Аргументовано, що застосування військового чинника локального впливу для підсилення «активних заходів» перетворює їх у гібридну війну, яка відводить їм допоміжну роль у воєнному протистоянні. Деталізовано вивчені пропоновані науковцями конкретні механізми протидії «активним заходам» та гібридній війні, а також низка суб'єктивних і об'єктивних факторів, що спричиняють активний розвиток існуючих та виникнення і вдосконалення нових видів правовідносин, зумовлених потребами як національної, так і колективної прикордонної безпеки. Серед таких відносин виділено, насамперед, інформаційно-захисні, оперативно-розшукові, інженерно-технічні, інформаційно-аналітичні, авіаційні превентивно-охоронні, морські охоронно-захисні, земельні та фінансові правовідносини.

Окреслені й обґрунтовані конкретні шляхи підвищення ефективності реалізації змісту зазначених правовідносин у сфері прикордонної безпеки України шляхом внесення змін до чинного законодавства. Серед пропонованих змін основними є: 1) доповнення ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» новими антикорупційними та іншими державними органами; 2) доповнення нормативного визначення категорії «інтегроване управління кордонами»; 3) пропозиція щодо прийняття Закону України «Про основи кадрової політики державних органів сектору безпеки і оборони України»; 4) підтримана ідея

прийняття Закону України «Про особливості застосування національного законодавства щодо держави-агресора»; 5) підтримана пропозиція потреби законодавчого визначення поняття «сепаратизм» та його типових ознак; 6) визначення конкретних джерел додаткового фінансування потреб ДПСУ; 7) підтримана ідея створення міжнародного прикордонного трибуналу; 8) аргументована пропозиція щодо прямого підпорядкування ДПСУ Президенту України; 9) пропозиція щодо створення в межах галузі адміністративного законодавства України самостійної підгалузі прикордонного законодавства шляхом його кодифікації, результатом якої має бути прийняття Прикордонного кодексу України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне теоретико-правове дослідження історичних, теоретичних і практичних аспектів правових відносин, особливостей їх прояву у сфері прикордонної безпеки України, а також окреслені на цій основі напрямки розвитку правової регламентації та шляхи і заходи підвищення ефективності реалізації їх змісту в досліджуваній сфері правового регулювання з урахуванням воєнно-політичних реалій сьогодення.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Науковий аналіз правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, проведений на трьох рівнях пізнання (загальнотеоретичному, галузевотеоретичному та конкретно-практичному), дозволив висвітлити їх сутнісні характеристики з урахуванням специфіки сфери правового регулювання та виявити нові приховані їх властивості.

Еволюція правовідносин бере свій початок з архаїчних відносин родового суспільства, які регулювалися мононормами архаїчного права. Проте у зв'язку з поступовою руйнацією родового устрою відбувалася поступова трансформація первісного соціуму в класове, державно-організоване суспільство, а відповідно – і трансформація архаїчних відносин у правовідносини, регулювання яких забезпечувалося нормами позитивного юридичного права.

2. Зародження правових відносин сфери прикордонної безпеки сягає у додержавний період життєдіяльності родового суспільства та зумовлювалося потребою охорони й захисту власної території компактного проживання відповідного племені та природних джерел його існування.

Розвиток таких правовідносин здійснювався не рівномірно, не лінійно, а циклічно з почерговою зміною відповідних підйомів і спадів, які певним чином співвідносяться з етапами розбудови української державності. Формування досліджуваних правовідносин знайшло своє відображення у межах п'яти періодів їх еволюції.

Процес становлення правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки на теренах незалежної України в основному співпадає з визначеними шістьма етапами розбудови її прикордонного відомства. Однак на перебіг сучасного шостого етапу розвитку правового регулювання та підвищення ефективності реалізації відносин в аналізованій сфері суттєво впливає фактор перебування

України у стані гібридної війни з РФ, яка завдяки стратегічним імперським устремлінням прагне завадити Україні в євроатлантичній інтеграції.

3. Якісний підбір методологічного інструментарію дисертаційного дослідження сприяє найбільшому ефекту наукового пошуку та розширенню обсягу наукових знань щодо правових відносин загалом.

Методологія дослідження ґрунтується на системності та комплексності наукового осмислення правовідносин у сфері прикордонної безпеки України з урахуванням воєнно-політичної обстановки та з використанням досягнень як вітчизняного, так і зарубіжного методологічного потенціалу, а також сучасної практики регулювання правових відносин у високорозвинених державах світу.

Увесь набір елементів обраного методологічного інструментарію, а саме принципи, наукові підходи та трирівнева система методів наукового пізнання застосовуються одночасно у поєднанні, у різних комбінаціях, залежно від особливостей змісту складових предмета дисертаційного дослідження.

4. Механізм правового регулювання як головна складова праворегулятивної діяльності держави сучасною наукою трактується з позицій декількох підходів, які взаємодоповнюють один одного та сприяють комплексному, поглибленому та всебічному його пізнанню з урахуванням специфіки досліджуваної сфери. Узагальнення загальнотеоретичних і виокремлення спеціальних ознак МПР правовідносин у сфері прикордонної безпеки України надали можливість сформулювати авторське визначення такого МПР, а також окреслити й аргументувати відмінності механізму правового регулювання від механізму правового впливу.

До елементів структури МПР, у яких відобразилися особливості досліджуваної сфери, належать тільки ті, які стосуються конкретних стадій правового регулювання та які виконують у них основні або допоміжні завдання. Структуру МПР відносин у сфері прикордонної безпеки складають як головні компоненти (правові засоби), що утворюють його ядро, так і допоміжні правові засоби, які їх доповнюють, конкретизують і виконують щодо них додаткові, обслуговуючі функції у правовому регулюванні.

5. Ефективність МПР як складного родового поняття охоплює ефективність усіх його структурних елементів, яку варто оцінювати не тільки в юридичному, а й соціальному аспекті. З'ясування відмінностей категорії «ефективність механізму правового регулювання» та «ефективність правового регулювання», аналіз критеріїв забезпечення ефективності МПР, а також характеристика умов, що сприяють її підвищенню у сфері прикордонної безпеки України, дозволили сформулювати визначення такої ефективності та шляхів її підвищення з урахуванням специфіки досліджуваної сфери.

6. Визнання існування архаїчного права як самостійного типу соціонормативного регулювання відносин первісного суспільства докорінно віддаляє часові межі зародження правових відносин в історії людства як самостійного юридичного явища.

Запропоноване визначення архаїчного права й аналіз його сутнісних ознак дозволив окреслити низку відмінностей архаїчного права додержавного суспільства від позитивного юридичного права державно-організованого суспільства, що

сприяло також виокремленню характерних ознак мононорм і специфічних рис архаїчних відносин первісного соціуму.

Завдяки економічним, соціальним та іншим факторам архаїчні відносини поступово витіснялися та трансформувалися у класові правовідносини позитивного юридичного права, джерелом якого стала держава.

На сьогодні категорія «правові відносини» досліджується як комплексне, системне, багатогранне, динамічне явище, що збагачується новими проявами, у тому числі і у вузьких сферах правоохоронної діяльності держави.

7. Сутність, специфіка та інші характеристики досліджуваних правовідносин опрацьовувалися з допомогою пізнання семантики та особливостей понятійно-категоріального апарату, який охоплює такі складові, як: «прикордонна безпека», «безпека державного кордону», «прикордонна сфера», «прикордонна політика» та ін. Їх аналіз сприяв виокремленню та аргументуванню відмінностей між «прикордонною безпекою» та «безпекою державного кордону», надав можливість сформулювати авторські визначення понять «прикордонна політика», «прикордонна сфера» тощо. Зазначені категорії сприяли утвердженню факту, що у сфері прикордонної безпеки домінуючими є публічно-правові відносини комплексного охоронного та захисного характеру, у яких відображається специфіка завдань і функцій, покладених на ДПСУ та інші органи. Окрім викладеного, вони також допомогли максимально повно окреслити специфічні ознаки досліджуваних правовідносин та сформулювати їх визначення.

Відповідно, правові відносини у сфері прикордонної безпеки України – це врегульовані нормами права й забезпечені можливістю негайного застосування державного примусу вольові суспільні відносини, одним із суб'єктів яких (або обидва) є офіційний представник ДПСУ або іншого органу сектору безпеки і оборони, що є носієм владних повноважень, реалізовуваних у суб'єктивних юридичних правах і суб'єктивних юридичних обов'язках, якими також наділений інший суб'єкт таких відносин та які, як правило, носять публічний характер.

8. Зміст таких правовідносин втілюється в життя завдяки реалізації повноважень конкретними їх учасниками, якими виступають, насамперед, військовослужбовці та працівники ДПСУ та інших державних органів. Відтак службовими повноваженнями персоналу ДПСУ є встановлена в нормах законів та інших нормативно-правових актів система кореспондуючих прав і обов'язків, які через їх взаємозумовленість виступають як правообов'язки конкретних суб'єктів правовідносин у сфері прикордонної безпеки України. Вони характеризуються низкою специфічних рис, що притаманні повноваженням суб'єктів чотирьох рівнів системи управління ДПСУ (Адміністрації Держприкордонслужби, регіональних управлінь, органів охорони державного кордону та відділів прикордонної служби).

9. В основі формування правових відносин лежать конкретні юридичні факти, дослідження яких варто починати з первісних причин – життєвих ситуацій, що виступали спонукальними факторами виникнення, зміни та припинення архаїчних відносин родового суспільства. Вони хоча не цілком усвідомлено, а здебільшого завдяки звичкам, сприймалися автоматично свідомістю учасників архаїчних відносин.

Юридичні факти, що мають місце у сфері прикордонної безпеки, характеризуються, окрім загальних, ще й специфічними ознаками, у яких відображаються особливості як самої сфери, так і елементів механізму її правового регулювання. Вони, окрім основного призначення, водночас виступають засобом укріплення законності, правопорядку та військової дисципліни.

Теоретичне та практичне значення для всебічності та повноти осмислення правових відносин має класифікація юридичних фактів з урахуванням їх проявів у сфері прикордонної безпеки як за класичними, так і за авторськими критеріями.

10. Проблему дослідження суб'єктного складу сучасних правовідносин як на загальнотеоретичному, так і на конкретно-практичному рівнях варто починати з вивчення суб'єктів архаїчних відносин і властивих для них ознак, зумовлених специфікою тогочасного соціонормативного регулювання соціальних зв'язків між суб'єктами додержавного суспільства, аналіз яких дав можливість сформулювати їх авторське визначення.

Правосуб'єктність учасників правових відносин у сфері прикордонної безпеки характеризується ієрархічністю та субординаційною підпорядкованістю її носіїв, а також наявністю спеціального статусу військовослужбовця, характерного для суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями. Це знаходить свій відбиток на обсязі та характері їх правоздатності, дієздатності та деліктоздатності.

Специфіка досліджуваної сфери породжує додаткові критерії класифікації суб'єктів її правових відносин, що дозволило більш глибоко пізнати їх сутність та особливості як учасників конкретних правовідносин і сформулювати визначення таких суб'єктів.

Аналіз та узагальнення різноманітних наукових поглядів і підходів щодо визначення сучасною наукою об'єктів правових відносин, дослідження їх зародження у вигляді певних інтересів суб'єктів родового суспільства в умовах панування архаїчного права та порівняння їх із сучасними законодавчо закріпленими індивідуальними, груповими, суспільними та державними інтересами дали можливість сформулювати визначення об'єкта правових відносин у сфері прикордонної безпеки.

11. Суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки як елементи змісту досліджуваних правовідносин є взаємокореспондуючими та взаємозалежними. Виступаючи у формі службових повноважень головних учасників, вони, окрім загальних, характеризуються ще й специфічними ознаками, які знайшли своє відображення в запропонованому авторському визначенні.

Обсяг та ефективність реалізації суб'єктивних юридичних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків залежить від спеціального правового статусу військовослужбовця як учасника конкретних правовідносин і від низки виокремлених нами умов, що зумовлені специфікою сфери правового регулювання.

Теоретична модель правовідносин, закладена в норму права, та реально втілювані в практичну діяльність конкретні правовідносини – не тотожні поняття, оскільки суттєво відрізняються одне від одного низкою аргументованих нами відмінностей.

12. Аналіз різноманітних критеріїв класифікації правовідносин на основі здобутків загальнотеоретичної та галузевих юридичних наук дозволив

прослідкувати їх еволюцію від архаїчних відносин до відносин державно-організованого суспільства, що надало можливість урізноманітнити їх видові характеристики та поглибити знання про приховані непізнані сторони буття зазначеного явища.

Правовідносини, які реалізуються у сфері прикордонної безпеки, класифікуються ще й за додатковими критеріями: за буттям у часі; залежно від стану втілення в життя їх змісту; за ступенем відкритості для суспільства; за ступенем значущості для прикордонної безпеки; залежно від умов та обстановки реалізації їх змісту; за вектором спрямування реалізації, що зумовлено специфікою сфери й особливостями їх втілення з урахуванням умов збройного протистояння на сході України та посиленням викликів і загроз національній безпеці держави.

Міжнародно-правові відносини в досліджуваній сфері виступають типовою формою міжнародного співробітництва та реалізації заходів прикордонної політики України, суміжних держав та інших суб'єктів міжнародного права, а, відповідно, також потребують ретельного наукового осмислення.

13. Державна політика у сфері прикордонної безпеки здійснюється в основному завдяки реалізації регулятивних, охоронних і захисних правовідносин, які суттєво відрізняються між собою. Узагальнення наукових поглядів щодо їх змісту й особливостей, а також виокремлення специфічних рис прояву в досліджуваній сфері дозволили запропонувати авторські їх визначення.

За певних умов у процесі правореалізаційної діяльності відбувається трансформація регулятивних відносин в охоронні, а охоронних – у захисні. При цьому захисні правовідносини відіграють ключову роль у забезпеченні як національної безпеки України загалом, так і її прикордонної безпеки зокрема, оскільки в екстремальних умовах їх реалізації виникає потреба застосування фізичної сили, спеціальних засобів, зброї та бойової техніки.

14. Провідне місце у правовому регулюванні відносин сфери прикордонної безпеки України посідають міжнародний і конституційно-законодавчий рівні їх регулювання. У зв'язку із запровадженням у прикордонну практику країн ЄС, України та інших держав концепції інтегрованого управління кордонами перевага надається правовим відносинам спільного забезпечення колективної прикордонної безпеки. Пріоритетність вищезазначених рівнів зумовлена ще й тим, що нормами Конституції та законів України регулюються ключові правові відносини у сфері прикордонної безпеки та гарантується охорона найголовніших інтересів особи, суспільства та держави, а нормативно-правові акти підзаконного правового регулювання здійснюють в основному уточнення, доповнення, деталізацію та диференціацію норм відповідних законодавчих актів досліджуваної сфери.

15. Накопичення власного досвіду й аналіз і узагальнення кращих світових практик регулювання та реалізації правовідносин у сфері прикордонної безпеки створює можливості для удосконалення механізму правового регулювання існуючих правових відносин і формування нових, виникнення яких викликано потребами практики забезпечення прикордонної безпеки України та загостренням сучасних викликів і загроз.

Кожна держава в питаннях гарантування як національної безпеки загалом, так і прикордонної безпеки зокрема обирає та формує свій підхід щодо реалізації

прикордонної політики, починаючи від національно-автономного, у якому віддзеркалюються її національні особливості, набутий історичний досвід, прикордонні традиції, та закінчуючи комбінованими підходами. Водночас найкращий ефект у забезпеченні прикордонної безпеки дають колективні підходи, а саме: міжнародно-колективний і міжнародно-інтеграційний. Обґрунтування переваг для України міжнародно-інтеграційного підходу щодо здійснення колективної прикордонної безпеки підтверджується також практикою проведення спільних операцій та інших заходів під егідою Європейського Агентства FRONTEX.

16. Низка узагальнених суб'єктивних і об'єктивних факторів зумовили активний розвиток існуючих правовідносин і спричинили виникнення нових видів правових відносин як у сфері прикордонної безпеки України, так і у сфері колективної прикордонної безпеки європейських держав, зокрема: інформаційно-захисних, оперативного-розшукових, інженерно-технічних, інформаційно-аналітичних, авіаційних превентивно-охоронних, морських охоронно-захисних, земельних, фінансових тощо.

Проблеми суб'єктного складу правовідносин досліджуваної сфери варто розв'язувати з огляду на три практичні тенденції їх еволюції: перша – тенденція розширення суб'єктного складу правових відносин, друга – тенденція звуження такого складу і третя – тенденція витіснення небажаних потенційних суб'єктів правовідносин із відповідної правореалізаційної сфери держави.

Усебічний аналіз різноманітних джерел, статистичних і аналітичних даних дозволив окреслити напрямки удосконалення правової регламентації та шляхи і заходи підвищення ефективності реалізації змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України, а також запропонувати конкретні зміни та доповнення до чинного законодавства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретичні і прикладні проблеми : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 448 с.

2. Ганьба Б. П., Ганьба О. Б. Окремі проблеми державного управління та шляхи й заходи його модернізації в зрізі сучасних реформ і військового протистояння на Сході України. *Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти* : колективна монографія / за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 79–91.

3. Hanba O. Peculiarities of establishment and development of legal relations in the sphere of border security of Ukraine. *Implementation of law policy in the sphere of state border security* : collective monograph. Lviv-Torun : Liha-Pres, 2019. P. 86–105.

Статті у наукових фахових виданнях України:

4. Ганьба О. Б., Мірошніченко В. І. Особливості сучасної методології правових наукових досліджень. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. Київ. 2016. № 2 (13). С. 5–17.

5. Ганьба О. Б. Особливості правових відносин, що виникають у ході імплементації практики Європейського суду з прав людини в судочинстві України. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. № 4 (40). С. 92–96.

6. Ганьба О. Б. Поняття, ознаки та особливості суб'єктів архаїчних правовідносин первісного родового суспільства. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 12. С. 253–257.

7. Ганьба О. Б. Окремі аспекти періодизації вчення про правові відносини в різні історичні етапи розвитку юридичної думки на теренах України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки.* 2018. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_9

8. Ганьба О. Б., Федорчук М. В. Правомірна поведінка персоналу Державної прикордонної служби України як засіб реалізації регулятивних та охоронних правовідносин у сфері забезпечення прикордонної безпеки. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки.* 2019. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_2_7

9. Ганьба О. Б. Становлення та розвиток правових відносин у сфері прикордонної безпеки України: від архаїчного права до сьогодення. *Право та державне управління : збірник наукових праць / за ред. О. В. Покатаєвої.* У 2 томах. Запоріжжя : КПУ, 2019. № 3 (36). Т. 1. С. 16–21.

10. Ганьба О. Б. Правовий вплив, правове регулювання та його механізм у процесі упорядкування правовідносин сфери прикордонної безпеки України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції : науковий збірник.* Дніпро : Видавничий дім «Гельветика». 2019. Випуск 5. С. 3–7.

11. Ганьба О. Б. Особливості прояву окремих правових засобів механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки.* Київ. 2019. Том 30 (69). № 5. С. 8–12.

12. Ганьба О. Б. Зародження, поняття та специфічні ознаки юридичних фактів як підстав виникнення, зміни, трансформації та припинення архаїчних відносин первіснообщинного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* Ужгород. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 7–10.

13. Ганьба О. Б. Понятійно-категоріальний апарат як засіб дослідження правових відносин у сфері національної безпеки України (в умовах нових викликів і загроз). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки.* 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019

14. Ганьба О. Б. Особливості класифікації архаїчних відносин родового суспільства. *Правова позиція.* 2019. Випуск 4 (25). С. 7–12.

15. Ганьба О. Б. Окремі проблеми визначення ефективності правового регулювання та ефективності його механізму з урахуванням їх проявів у сфері прикордонної безпеки України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса. 2019. Том XXIV. С. 27–33.

16. Ганьба О. Б. Особливості застосування трьохрівневої системи методів наукового пізнання правових відносин у сфері прикордонної безпеки України. *Юридичний вісник.* Одеса. 2019. № 3. С. 44–49.

17. Ганьба О. Б. Нові види правових відносин у сфері прикордонної безпеки України та окремі критерії їх класифікації. *Збірник наукових праць «Прикарпатський юридичний вісник»*. 2019. Випуск 3 (28). Том 1. С. 20–23.

18. Ганьба О. Б. Поняття, сутність та ознаки суб'єктивного юридичного обов'язку як складника змісту правових відносин у сфері прикордонної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 4. Том 1. С. 15–20.

19. Ганьба О. Б. Основні сучасні практичні тенденції еволюції суб'єктного складу правовідносин у сфері прикордонної безпеки України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 16–19.

20. Ганьба О. Б. Основні підходи щодо забезпечення прикордонної безпеки з урахуванням досвіду окремих європейських і світових держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 2. Том 2. С. 27–31.

21. Ганьба О. Б. Засоби протидії «активним заходам» руйнації системи прогресивних правовідносин у сфері прикордонної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 3. Том 2. С. 30–34.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

22. Ганьба О. Б. Поняття і специфічні ознаки правових відносин у сфері безпеки державного кордону України. *Национальный юридический журнал : теория и практика* : научно-практическое правовое издание. Кишинев. 2018. № 3–1 (31). С. 9–12.

23. Ганьба О. Б. Охоронні та захисні правовідносини: поняття, сутність, співвідношення та особливості їх нормативно-правової регламентації у сфері національної безпеки України. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 5 (Volume 3). P. 57–62.

24. Ганьба О. Б. Архаическое право и его монономы как средства регулирования отношений первобытного общества. *Право и Закон*. 2019. № 2. С. 27–32.

25. Ганьба О. Б. Становлення та розвиток міжнародно-правового регулювання правовідносин колективної прикордонної безпеки держав Європейського Союзу та України. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6 (Volume 2). P. 255–260.

Друковані тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій:

26. Ганьба О. Б. Людиноцентризм у контексті забезпечення національної безпеки України. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України* : тези X Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 2 листопада 2017 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 164–165.

27. Ганьба О. Б. Правовідносини у сфері безпеки державного кордону України та їх особливості. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми* : збірник матеріалів шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 25 травня 2018 року). Івано-Франківськ : видавник Голіней О. В., 2018. С. 26–29.

28. Ганьба О. Б. Роль та значення правових відносин у сфері забезпечення прикордонної безпеки держави в механізмі правового регулювання. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України* : тези

XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 15 листопада 2018 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 204–205.

29. Ганьба О. Б. Ознаки механізму правового регулювання у сфері забезпечення прикордонної безпеки України, їх прояви та особливості. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України* : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30 листопада 2018 року). Київ : ФОП Кандиба Т. П. 2018. С. 117–119.

30. Ганьба О. Б. Сталінська позитивізація юридичної науки і вчення про правовідносини у 30–50-ті роки ХХ ст. та кримінально-правові наслідки її недотримання. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 123–126.

31. Ляшук Р. М., Ганьба О. Б. Повага та дотримання прав і свобод людини як принцип діяльності органів охорони державного кордону України. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід* : матеріали I міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16 травня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 369–372.

32. Ганьба О. Б. Особливості трактування суб'єктів правовідносин у сучасній науковій думці. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми* : збірник матеріалів сьомої Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ : видавник Голіней О. В., 2019. С. 10–13.

33. Ганьба О. Б. Прикордонна безпека як складова національної безпеки України: поняття та сутність. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку* : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю відродження та 450-річчю утворення Національного університету «Острозька академія» (14 червня 2019 року, Острог) / упорядн. : Дорогих С. О., Доронін І. М., Довгань О. Д., Лебединська О. В., Пилипчук В. Г., Радзівська О. Г., Романов М. С. НУОА, НДПП НАПрН України. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 157–160.

34. Ганьба О. Б. Нормативно-правова регламентація міжнародних відносин у сфері прикордонної безпеки України. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (12–13 вересня 2019 року, Одеса). Одеса : Видавництво Військової академії, 2019. С. 425.

35. Ганьба О. Б. Особливості регулятивних правових відносин у сфері прикордонної безпеки України. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4–5 жовтня 2019 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. С. 10–14.

36. Ганьба О. Б. Сучасні наукові погляди щодо структури механізму правового регулювання та їх інтерпретація у сфері прикордонної безпеки України. *Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин* : міжнародна науково-

практична конференція (Харків, 4–5 жовтня 2019 року). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 7–9.

37. Ганьба О. Б. Ефективність механізму правового регулювання та особливості її складових елементів у сфері прикордонної безпеки України. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права України* : матеріали VI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Одеса, 23 жовтня 2019 року). Одеса : ОДУВС, 2019. С. 36–38.

38. Ганьба О. Б. Поняття та сутність об'єкта регулятивно-охоронних правовідносин сфери прикордонної безпеки України. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України* : тези міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 22 листопада 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 206–208.

39. Ганьба О. Б. Особливості службових повноважень суб'єктів забезпечення прикордонної безпеки України як форми виразу змісту правовідносин. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня* : тези доповідей XV міжнародної науково-практичної конференції (29 листопада 2019 року, Київ) / за заг. редакцією Ігоря Толока. Київ : ВІКНУ, 2019. С. 366–367.

40. Ганьба О. Б. Періоди еволюції правових відносин у сфері прикордонної безпеки в умовах українського державотворення. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доповідей VIII міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 6 грудня 2019 року) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 35–37.

41. Ганьба О. Б. Окремі наукові погляди щодо визначення структури елементів змісту правовідносин та їх характеристика. *International scientific and practical conference «Systematization of Ukrainian and European legislation in the realities of the modern world»* : Conference proceedings, December 27–28, 2019. Arad : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 11–15.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

42. Мірошніченко В. І., Ганьба О. Б., Зборовська Л. А. Філософія права : навчальний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2016. 184 с.

43. Ганьба О. Б. Звіт про виконання науково-дослідної роботи «Механізм правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України: поняття та особливості» : науково-дослідна робота. Шифр 219-0009 І. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2019. 108 с.

АНОТАЦІЯ

Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретико-правові засади. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, 2020.

Дисертація присвячена теоретико-правовому дослідженню правових відносин у сфері прикордонної безпеки України та розв'язанню проблеми підвищення ефективності реалізації їх змісту.

У роботі висвітлено стан наукового опрацювання проблематики правових відносин на трьох рівнях їх пізнання – загальнотеоретичному, галузево-теоретичному та конкретно-практичному. Охарактеризовані історичні та правові аспекти становлення та розвитку правовідносин як загальнотеоретичної категорії загалом, так і їх проявів у сфері прикордонної безпеки України зокрема, визначені методологічні засади дослідження.

Проаналізовані поняття, сутність, структурні елементи механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України. Характеристика його загальних і спеціальних ознак, елементів структури та їх особливостей дозволила окреслити й аргументувати шляхи та засоби підвищення ефективності такого механізму.

Розкриті сучасні підходи до інтерпретації категорії «правові відносини» у юридичній науці, що допомогло виокремити особливості правових відносин у сфері прикордонної безпеки. Здійснено аналіз службових повноважень як форми реалізації змісту правовідносин персоналом Державної прикордонної служби України та інших органів сектору безпеки і оборони. Охарактеризовані юридичні факти як підстави виникнення, зміни, трансформації та припинення правових відносин. Деталізовано висвітлено суб'єктний склад та об'єкти правовідносин у сфері прикордонної безпеки України, з'ясовано їх специфіку. Розглянуті поняття та сутність категорій «суб'єктивне юридичне право» та «суб'єктивний юридичний обов'язок» як елементи змісту правових відносин, їх прояви в досліджуваній сфері.

Проведено аналіз критеріїв класифікації правових відносин та їх видів, пропонуєваних сучасною наукою, а також виокремлені додаткові критерії їх класифікації, зумовлені особливостями сфери прикордонної безпеки. Розкрито змістовне наповнення регулятивних, охоронних і захисних правовідносин, їх взаємозумовленість та трансформацію з урахуванням специфіки сфери правового регулювання, а також умов безпекового середовища України.

Характеристику сучасного стану правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки здійснено на чотирьох рівнях – міжнародному, конституційно-законодавчому, підзаконному та підзаконному відомчому. На підставі вивчення та узагальнення позитивного зарубіжного досвіду реалізації правових відносин у досліджуваній сфері окреслені й аргументовані напрямки удосконалення правової регламентації та шляхи і заходи підвищення ефективності реалізації змісту правовідносин у сфері прикордонної безпеки України.

Ключові слова: архаїчне право, архаїчні відносини, механізм правового регулювання, правові відносини, охоронні правовідносини, захисні правовідносини, суб'єкти правовідносин, юридичні факти, суб'єктивне юридичне право, суб'єктивний юридичний обов'язок.

АННОТАЦІЯ

Ганьба О. Б. Правовые отношения в сфере пограничной безопасности Украины: теоретико-правовые основы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Частное высшее учебное заведение Университет Короля Данила, Ивано-Франковск, 2020.

Диссертация посвящена теоретико-правовому исследованию правовых отношений в сфере пограничной безопасности Украины и решению проблемы повышения эффективности реализации их содержания.

В работе освещены состояние научного исследования проблематики правовых отношений на трех уровнях их познания – общетеоретическом, теоретическо-отраслевом и конкретно-практическом. Охарактеризованы исторические и правовые аспекты становления и развития правоотношений как общетеоретической категории в целом, так и их проявлений в сфере пограничной безопасности Украины в частности, определены методологические основы исследования.

Проанализированы понятие, сущность, структурные элементы механизма правового регулирования отношений в сфере пограничной безопасности Украины. Характеристика его общих и специальных признаков, элементов структуры и их особенностей позволила очертить и аргументировать пути и средства повышения эффективности такого механизма.

Раскрыты современные подходы к интерпретации категории «правовые отношения» в юридической науке, что способствовало выделению особенностей правовых отношений в сфере пограничной безопасности. Осуществлен анализ служебных полномочий как формы реализации содержания правоотношений персоналом Государственной пограничной службы Украины и других органов сектора безопасности и обороны. Охарактеризованы юридические факты как основания возникновения, изменения, трансформации и прекращения правовых отношений. Детализировано освещены субъектный состав и объекты правоотношений в сфере пограничной безопасности Украины, установлено их специфику. Раскрыты понятие и сущность категорий «субъективное юридическое право» и «субъективная юридическая обязанность» как элементы содержания правовых отношений, их проявления в исследуемой сфере.

Осуществлен анализ критериев классификации правовых отношений и их видов, предлагаемых современной наукой, а также выделены дополнительные критерии их классификации, обусловленные особенностями сферы пограничной безопасности. Раскрыто содержательное наполнение регулятивных, охранных и защитных правоотношений, их взаимообусловленность и трансформация с учетом специфики сферы правового регулирования, а также условий среды безопасности Украины.

Характеристику современного состояния правового регулирования отношений в сфере пограничной безопасности осуществлено на четырех уровнях – международном, конституционно-законодательном, подзаконном и подзаконном ведомственном. На основании изучения и обобщения положительного зарубежного опыта реализации правовых отношений в исследуемой сфере очерчены и аргументированы направления совершенствования правовой регламентации, а также пути и меры повышения эффективности реализации содержания правоотношений в сфере пограничной безопасности Украины.

Ключевые слова: архаическое право, архаические отношения, механизм правового регулирования, правовые отношения, охранительные правоотношения, защитные правоотношения, субъекты правоотношений, юридические факты, субъективное юридическое право, субъективная юридическая обязанность.

ABSTRACT

Hanba O. B. Legal Relations in the Area of Border Security of Ukraine: Theoretical and Legal Fundamentals. – *Manuscript copyright.*

Thesis for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; the history of political and legal studies. – Private Higher Educational Institution King Danylo University, Ivano-Frankivsk, 2020.

The thesis deals with the theoretical and legal research of legal relations in the area of border security of Ukraine and the solution of the problem to increase the efficiency in realization of their content.

The paper highlights the state of scientific study of legal relations at three levels of their scientific knowledge – general theoretical, starting with the archaic relations of primitive societies, which were governed by mononorms of archaic law, branch theoretical and concrete practical. The historical and legal aspects of formation and development of legal relations as a general theoretical category are characterized in general and their manifestations in the area of border security of Ukraine are viewed in particular. Methodological bases for the research of such legal relations are defined. The position concerning the origin of legal relations in the researched area in the pre-state era of primitive societies as the urgent need to protect the boundaries of compact territories of tribes and the sources of their existence is substantiated.

The concepts and essence of the legal regulation mechanism of relations in the area of border security of Ukraine are analysed. The characteristics of its general and special features coming out in the researched area provided an opportunity to offer an author's definition of the legal regulation mechanism of relations in the area of border security of Ukraine. The structural elements of this mechanism are the main components (legal arrangements) that form its core, and auxiliary legal arrangements that complement them and perform concretizing functions in legal regulation. Taking into account the specifics of the legal regulation mechanism of relations in the area of border security of Ukraine, as well as its structural elements, the ways and means for improving the effectiveness of such a mechanism are defined and argued.

Modern approaches to the interpretation of the category of «legal relations» in legal science are revealed, which helped to highlight the peculiarities of legal relations in the area of border security. Clarification of the concept and essence of the categories «border security», «state border security», «sphere of border guarding», «border policy», etc. enabled to outline the differences between «border security» and «state border security», as well as to propose own definitions for «border policy», «sphere of border guarding» and «legal relations in the area of border security of Ukraine». The analysis of official powers as a form of realization of the legal relations content by the personnel of the SBGS of Ukraine and other bodies of the security and defence sector is carried out their specific features are singled out. Legal facts are characterized as grounds for the emergence, change, transformation and termination of legal relations. The subject composition and objects of legal relations in the area of border security of Ukraine are covered in detail, their specifics are clarified and own definitions are offered. The concept and content of the categories «subjective legal law» and «subjective legal obligation» as elements of the legal relations content are revealed, the peculiarities of their manifestation in the researched sphere are revealed.

Generalized criteria for classification of legal relations and their types proposed by modern science, as well as additional criteria for their classification in the area of border

security (by time; depending on the state of implementation of their content; by the degree of openness to society; by the degree of significance for border security, depending on the conditions and circumstances of the implementation of their content, the directional vector of implementation). The essence of regulatory, protective and protective legal relations, their interdependence and transformation taking into account the specifics of the legal regulation, the current state of the security environment of Ukraine, based on which their author's definitions are proposed. Protective legal relations play a key role in ensuring the national security of Ukraine, because in extreme conditions they can be implemented through the use of physical force, special means, weapons and military equipment.

The current state of legal regulation of relations in the area of border security is characterized at four levels – international, constitutional and legislative, by-law and departmental. At the same time, the international, constitutional and legislative levels of relations legal regulation in the area of border security of Ukraine occupy the most important place, as their objects are the most important interests of individuals, society and the state. Instead, legal regulation with by-laws serves to specify the laws governing legal relations in the researched area. It is argued that in the practice of security measures to ensure the border security of modern countries, three main approaches have been formed: national and autonomous, international and collective, and international and integrative, the most effective of which have proven to be collective international approaches. Subjective and objective factors that have led to the active development of existing legal relations and the emergence and improvement of new types of legal relations of regulatory, protective and guard nature, namely: information and protective, operational and search, engineering and technical, information and analytical, land, aviation preventive and security, maritime security and financial are stated. A comprehensive analysis of various sources enabled to outline ways to improve legal relations in the area of border security of Ukraine, namely: improving their subject composition; developing more advanced models (theoretical constructions) of legal relations; differentiating clear the subjective legal rights and subjective legal responsibilities of servicemen and employees of the SBGS of Ukraine and other law enforcement agencies, embodied in the form of official powers; coordinating draft normative legal acts on compliance of their norms and institutions with normative legal acts (ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine) of the security legislation of the EU and other central executive bodies for the purpose of unification and harmonization; hampering and putting out the regressive legal relations from the law enforcement practice of the border security area. It is proposed to consider and solve the problems of the subjective composition of legal relations of the researched area from the standpoint of three practical tendencies of their evolution, namely: tendencies to expand the subjective composition of legal relations, tendencies to narrow such composition and tendencies to put out undesirable potential subjects of legal relations. Based on the study and generalization of positive foreign experience in the implementation of legal relations in the researched area, the directions for improving legal regulations and ways and measures to improve the effectiveness of the legal relations content in the area of border security of Ukraine are outlined and argued.

Key words: archaic law, archaic relations, legal regulation mechanism, legal relations, security legal relations, protective legal relations, subjects of legal relations, legal facts, subjective legal power, subjective legal obligation.